

Een eigenzinnig geluid

leven en werk van Turi Braaksma-van Heerikhuizen
door Dorrit Asselbergs

In 2007, tien jaar na haar dood kreeg Turi Braaksma-van Heerikhuizen (1912-1997) de tentoonstelling (in de Borg Verhildersum) die zij aan het eind van haar leven niet meer wilde. Haar kinderen en Arthur Kruisinga, bevriend met zoon en dochter, namen het initiatief om een deel van haar artistieke nalatenschap in de openbaarheid te brengen.

Zoals zoveel professioneel werkende vrouwelijke kunstenaars van haar generatie heeft Turi Braaksma-van Heerikhuizen moeten vechten om zich als beroepskunstenaar te kunnen ontplooiën. Als echtgenote, moeder en huisvrouw heeft zij het zichzelf daarbij niet gemakkelijk gemaakt. Ze liet zich echter niet afbrengen van haar levensopdracht een uit innerlijke noodzaak geboren artistiek oeuvre op te bouwen.

De kunstenaarscarrière van Turi Braaksma omspant ongeveer vijfenveertig jaar. In die periode legde zij zich met grote bevologenheid toe op het schilderen, aquarelleren en tekenen van portretten, landschappen, stilleven en verhalende scènes. Ook experimenteerde ze met druktechnieken als houtsnede en ets.

In het algemeen reflecteert haar werk het idee dat er meer valt weer te geven dan het oog registreert. Het gevoelde was belangrijker dan het pure zintuiglijke waarnemen. Om een alledaags onderwerp een diepere werkelijkheid mee te geven, vertrouwde Turi Braaksma op de zeggingskracht van haar verbeelding. Haar werk reflecteert dan ook het subjectieve domein van haar binnenste. Dit komt niet alleen tot uitdrukking in de manier waarop ze haar onderwerpen gestalte gaf, maar ook in de gehanteerde technieken en materialen. Om alle aspecten van het werk van Turi Braaksma te belichten, laat de tentoonstelling een doorsnee zien van haar hele oeuvre.

EEN START MET HINDERNISSEN

Suus van Heerikhuizen werd op 26 augustus 1912 geboren in Chiswick bij Londen, als dochter van een leraar Engels. Hij was een belesen man, zijn vrouw was geïnteresseerd in muziek. Zij zong veel en niet onverdienstelijk. Ook Turi vatte later een liefde voor de muziek op. Het gezin telde behalve Turi nog twee zonen; zij was het oudste kind. Suus werd al gauw Turi en zo zou ze haar hele leven genoemd worden.

Toen Turi 5 jaar was keerde het gezin terug naar Nederland - de Eerste Wereldoorlog was begonnen, Londen werd gebombardeerd - en verhuisde daarna met enige regelmaat, van Amsterdam naar Baarn en weer naar Amsterdam en uiteindelijk naar Heemstede.

Haar middelbare schoolperiode bracht zij door op het gymnasium in Haarlem. Daar werd zij op veertienjarige leeftijd verliefd op haar docent klassieke talen, de bijna tien jaar oudere Henni Braaksma. Toen Turi vijftien jaar oud was verloofde het paar zich. Zonder diploma verliet zij het gymnasium en ging naar de huishoudschool om zich voor te bereiden op het huwelijk.

In 1931 werd het huwelijk voltrokken: vanaf die tijd ging zij door het leven als Turi Braaksma - van Heerikhuizen. In 1932 werd haar eerste dochter geboren en in 1934 haar tweede.

Turi schilderde en tekende al toen ze nog een jong meisje was: uit haar jeugd zijn enkele bloemstilleven bewaard gebleven met Jugendstilelementen, die later min of meer in haar schilderijen terugkwamen. In het kleine schilderij *Bloeiende krokusjes* bloeien helblauwe

krokusjes in een rode pot tegen een levendig geschilderde oker achtergrond. Het werkje getuigt al van inzicht in verfbehandeling, compositie en kleurgevoel. Ze maakte het op veertienjarige leeftijd.

De strijd om het bestaan werd in de Tweede Wereldoorlog zwaar. Er heerste honger; Henni was ziek. Maar Turi bracht verzetskranten rond en er waren onderduikers in huis. De zorg voor het gezin werd in 1944 uitgebreid met een derde kind. Schilderen, tekenen en muziek maken was een uitlaatklep voor de ellendige omstandigheden. Turi had pianoles van Willem Vogel en zong met een vriendin duetten van Purcell. Ook tekende ze met kleurpotlood portretjes van haar dochters en tekende en schilderde alledaagse dingen om haar heen.

Turi wilde haar talent ontwikkelen. Ondanks haar gehuwde staat en moederschap had ze haar zinnen gezet op de academie. Om zich voor te bereiden op een studie aan de Rijksacademie in Amsterdam nam zij lessen bij schilder, etser en lithograaf Wim Vaarzon Morel. Morel onderwees haar in figuur- en perspectieftekeningen. Bij Paul Arntzenius leerde zij met olieverf schilderen. Turi deed toelatingsexamen voor de avondopleiding van de Rijksacademie en slaagde cum laude. Ze werd dan ook goed genoeg gevonden om de dagopleiding te gaan volgen. In 1947 begon ze echter aan beide opleidingen: 's middags studeerde ze op de dagopleiding, 's avonds bezocht ze de avondopleiding. Zij kreeg les van onder andere Gerard Röling en Jos Rovers.

In 1948 kreeg Turi een zoontje geboren, dat tijdens de geboorte stierf. Van dat verdriet herstelde ze eigenlijk nooit. Toen haar man in 1953 docent werd op het gymnasium in Assen kon ze haar studie aan de academie niet afmaken. Vanaf die tijd moest zij op eigen kracht verder. De hindernissen van de combinatie gezin - in 1950 intussen uitgebreid met een vierde kind - huishouden en kunstenaarschap bood zij krachtig het hoofd, ondanks veel huiselijke strijd. Turi sloeg haar vleugels uit; creëerde een leven voor haarzelf.

‘A ROOM OF ONE’S OWN’

Toen Turi Braaksma zich in 1953 definitief met man en kinderen in Assen vestigde, vervolgde zij wat ze op de Rijksacademie was begonnen.

Zij schilderde en tekende portretten, landschappen en stillevens. Soms als op zichzelf staand onderwerp, maar evenzovaak wordt een portret een figuur in een landschap en een landschap een fantastische setting voor mens en dier. Al doende komt zij vrij snel tot een eigen stijl en palet.

De studies portret en figuur op de academie bleken van grote waarde. De vaardigheden die zij tijdens die periode opdeed, vertaalde ze in talrijke portretten. Zo maakte zij regelmatig zelfportretten in verschillende technieken als gouache en aquarel. Ze schilderde of tekende haar gezicht, in vlotte penseelvoering, de open blik naar de beschouwer gekeerd. Ze zette zichzelf zelfbewust neer met opgeheven hoofd. Deze portretten verbeelden niet louter haar gelijkenis, maar zijn eerder spiegels van haar persoonlijkheid en haar geest. Ook toen ze ouder werd, bleef ze zelfportretten maken. In een gevoelige tekening uit 1973 spaarde zij zichzelf niet. Met potlood volgde ze de lijnen die in haar gezicht waren ontstaan en deed geen enkele moeite om het beeld te verfriaaien. Al schilderend legde zij zodoende een documentair tijdsbeeld van haar zelf vast.

Ook haar kinderen waren dankbare onderwerpen. Ze hebben alle vier model gestaan. Ze werden in snelle, rake schetsen betrappt in gepeins of tijdens bezigheden. Uit 1951 stamt een pentekening van lezende kinderen. Hun concentratie is voelbaar en zichtbaar gemaakt door middel van aandachtig weergeven tere lijnvoering. De achtergrond is lichtjes ingekleurd met grafiet waardoor de kinderen als het ware oplichten in het beeld. Een andere keer zien we een dochter in de kleuterleeftijd geboeid naar een brandend kaarsje kijken, of dezelfde dochter

later met dromerige blik voor zich uit staren, de dromerigheid is mooi gereflecteerd door het delicate materiaalgebruik van pastelkrijt. Net als haar zelf volgde ze liefdevol en al tekenend haar kinderen in hun levens. In de portretten van haar kinderen komt het kunstenaar- en moederschap samen.

Aanvankelijk tekende en schilderde Turi in de huiskamer. Later richtte ze op zolder haar eigen schildersatelier in. Tevreden haalde ze Virginia Woolfs *A room of one's own* aan; ze had een eigen plek waar ze ongestoord haar gang kon gaan. De deur kon op slot en ze sliep er vaak.

In die afzondering maakte zij schilderijen van voorbije werelden van sprookjesachtige bosgezichten en landschappen, bevolkt door mythische dieren, kinderen en volwassenen. Maar ook doeken met onderwerpen als *Moeder en dochter*, *Vrouw en slapend kind*, *Vrouw met konijn*, *De familie* en *Kind*. Aan elk werk ging een lange voorbereidingsfase vooraf. Ze schetste ieder onderwerp uitvoerig en probeerde het uit tot ze het uiteindelijk op papier of doek aanbracht.

Uit haar handen kwamen dan figuren tevoorschijn, gevat in zware contouren en gesitueerd in landschappen met gereduceerde diepteweergave. De voorstelling is schetsmatig in vlakken opgezet, de architectuur van de figuren teruggebracht tot eenvoudige, hoekige vormen, ontdaan van elk sentiment zoals bij dergelijke onderwerpen te verwachten valt. Door middel van vormen, verfbehandeling en palet creëert Turi solide composities. De beeldelementen zijn als het ware verzonken in verf en kleur, waardoor er een harmonisch geheel ontstaat. De spanning tussen de echte en geschilderde vormen doordringen deze schilderijen en geven deze hun boeiende kracht. Turi hield zich niet bezig met het geduldig samenstellen van exacte details, maar gaf zich over aan het diepe gevoel van de kunstenaar voor de onderwerpen die zij had gekozen. Dit geeft deze categorie werken een zeer persoonlijke energie.

Steeds weer zijn haar onderwerpen geschilderd in heldere kleuren met overvloedig verfgebruik, opgebracht met het paletmes. Opmerkelijk is daarbij dat Turi verkoos te werken met het bewerkelijke ei tempera in plaats van met kant en klare olieverf.

In een poffertjespan maakte zij zelf met pigmenten en eierdooier haar temperaverf. Deze techniek bood de mogelijkheid haar eigen kleuren samen te stellen. Bij deze verf vond ze de kleuren van de pigmenten precies terug in de verf; zo verandert de kleur van bijvoorbeeld aarde niet als de pigmenten worden gemengd met lijnolie en eidooier. Met tempera bereikte ze de grote kleurintensiteit, kleurkracht en helderheid die deze schilderijen kenmerken.

In een recensie, naar aanleiding van haar solotentoonstelling in het Provinciehuis in Groningen, formuleerde Johan Dijkstra in 1964 de schilderkunstige karakteristieken in deze groep werken treffend: “Merkwaardig zijn, ondanks enkele zwakke partijen, de figuurcomposities (...). Ze hebben een sterke gevoelsinhoud, zonder literatuur te geven – echt werk van een schilderes. Ze staan, wat stijl betreft, dicht bij het ‘cloisonisme’ (...). Sommige delen, de rok van een meisje b.v., of een achtergrond, zijn zeer boeiend van kleur, echte ‘schilderkunst’, los en vrij van de natuur. Vooral Gauguin, de medeschepper van die ‘stijl’ moet de schilderes wel bewonderen evenals Paula Modersohn dit deed en toch zijn beiden origineel in hun uitingen.

De kinderen aan de beek (een grote zwart-wittekening en de met één lijn geschetste *Moeder met kind* hadden we dunkt me best in het Paula Modersohnhaus in Bremen kunnen tegenkomen – als het werk van een geestverwante!”

Turi Braaksma kende het werk van Paula Modersohn-Becker. Tijdens haar studiereizen naar Worpswede zag ze werken van Paula Modersohn die gekenmerkt worden door een eenvoudige opbouw van vorm en vlak en een sober kleurengamma waarin details zijn weggelaten. De recensie van Dijkstra moet haar nieuwsgieriger gemaakt hebben naar het werk

van deze kunstenares. Het kan haast niet anders dan dat ze zich verwant voelde met Modersohns kunst; een proces van vereenvoudigen herkende, die haar eigen werk ook kenmerkte. Toch zal er geen sprake zijn geweest van enige beïnvloeding. Turi had haar eigen vorm al gevonden en werkte vanuit een andere mentaliteit. Wel nam ze in Worpswede de gelegenheid te baat om ook het landschap te schilderen en te tekenen dat ooit realistisch maar doordrenkt met een sereen soort melancholie geschilderd was door Modersohn.

Buiten tekenen en schilderen was van het begin af aan een vast en belangrijk onderdeel in haar programma geweest. Turi verruilde de afzondering van de zolder regelmatig voor tochten naar buiten en een verblijf in atelierhuisje 'Heidenheim' aan het Noord-Willemskanaal, dat ze voor tien gulden in de maand huurde. Deze plek met fraaie beukenlaan en een weids uitzicht op landerijen was een grote inspiratiebron voor talrijke tekeningen en aquarellen. De buitenstudies zijn anders, vrijer dan haar schilderijen. De aquarellen zette ze spontaan en fors op, met krachtig weergegeven lijnen, kleuren, volume en ruimte. De schetsen naar de natuur die zij op haar tochten naar buiten maakte, kwamen later als geïdealiseerd decor in haar schilderijen terug.

NAAR BUITEN TREDEN

Tot nu toe had Turi Braaksma niet veel tentoonstellingen gehouden. Het lag niet in haar aard om aandacht voor haar werk en haar persoon te vragen. Ze leek haar werk louter voor zichzelf te maken. Eind jaren vijftig gaf ze haar terughoudendheid op en werd lid van Het Drents Schildersgenootschap en in 1964 ook van De Ploeg. Dit leidde tot regelmatige exposities van haar werk.

Het was omstreeks 1959 dat Henni Braaksma werk van zijn vrouw ter beoordeling aanbood voor het lidmaatschap van het Drents Schildersgenootschap (D.S.G.). Ze wilde zich in de beeldende kunst verder ontwikkelen en naar buiten treden. Het D.S.G. accepteerde haar als lid; met Joop Schuurhuis, Folkert Haanstra en Rudi Seidel onderhield ze het meeste contact. Al gauw bleek haar sociale instelling. In de jaren zestig werd zij lid van de Beroepsvereniging van Beeldende Kunstenaars (B.B.K.) om zich te kunnen inzetten voor verbetering van de sociaal-economische positie van beeldende kunstenaars. Het was de aanzet voor haar bemoeienis met de adviescommissie van de Beeldende Kunstenaars Regeling (B.K.R.). Samen met Toon Wegner en Dirk Hey vertegenwoordigde zij als commissielid het standpunt van de B.B.K. voor de gewesten Groningen, Friesland en Drenthe.

Met het D.S.G. exposeerde zij regelmatig in en buiten Drenthe. In de recensies over deze tentoonstellingen wordt haar werk veelvuldig besproken. Zo schrijft Hendrik de Vries in 1960 in *Het Vrije Volk* over de Kerstexpositie in Assen: "(...) beginnen waar de catalogus begint: mevrouw Braaksma-van Heerikhuizen. Eén van haar drie gouaches (dekkende waterverf) heet: *Gedroogde bloemen*, en geeft een zeer juiste interpretatie van dit onderwerp. Maar dat vermeld ik hier alleen om een denkbeeld te geven van haar palet: ook andere schilderijen hebben namelijk de gedempte, fijn afgestemde kleurenrijkdom die bij dit onderwerp past.

Als voorbeeld van onsentimenteel, innig en hartverwarmend gevoel noem ik *Man, vrouw en kind*. Kennelijk mensen met een zwaar leven, maar tegen dat leven bestand. De beschermende houding van de forse man, zijn arm om de schouder van de vrouw, die toch alle aandacht bij het kind houdt- hoe ongedwongen is hier een sfeer van diepe saamhorigheid uitgedrukt!"

En in 1964: "(...) Werk van de te Assen wonende Turi Braaksma-van Heerikhuizen dat de eenvoud zelf is en waar iets goeds, iets weldadigs van uit gaat.

Het intieme karakter brengt mee dat stemmige, gobelinachtige kleuren de bedoelingen van Turi Braaksma het best vertolken. Het gobelinaspect wordt gesteund door het ontransparante,

zowel te bereiken met olieverf op sterk absorberende ondergrond als door dik opgelegde gouache; zelfs is het moeilijk te zien welke van beide procédés gebruikt werden.”

Johan Dijkstra recenseerde in 1964 een solotentoonstelling in het Provinciehuis in Groningen: “(...) zij studeert nog altijd ernstig, wat b.v. blijkt uit de knappe en ruige portrettekening van haar dochter *Fransien*, maar ook uit de handen op haar figuurstukken - zwak punt bij veel schilders! Al haar werk getuigt van ernst, soms is het zelfs zwaar op de hand, vooral waar de schilderes de tempera hanteert, op zeer oorspronkelijke wijze, onverdund, als dikke olieverf (...). Een schilderstuk doet daardoor aan een tapisserie denken; nr. 1 is b.v. werkelijk prachtig van eenheid en kleur – ik ontdekte eerst later in de catalogus dat het *Lijsterbes* heette, maar dat doet er niet toe, ’t hadden ook bloemen kunnen zijn (...). In gouache ligt dit impressionistisch-beweeglijke de schilderes minder goed, het wasgoed in een *Tuin* wappert daardoor niet als echt wasgoed! Maar uit dit alles blijkt dat de maakster voortdurend in evolutie is – experimenteert en studeert, wat een best ding is!”

Zo studeerde Turi bij de in Staphorst wonende kunstenaar Stien Eelsingh om bijvoorbeeld haar technische kwaliteiten te verdiepen. Eelsingh was een stimulerende persoonlijkheid, die op het kunstleven in Zwolle en de regio jarenlang haar stempel heeft gedrukt. Vanaf de jaren vijftig maakte ze grote expressionistische portretten van Staphorster types. De figuren zijn nauwelijks te herkennen, de handen fors weergegeven, het uitgebeelde onderwerp sterk vereenvoudigd, de expressie staat voorop. Het spreekt voor zich dat Turi zich tot Eelsingh aangetrokken voelde en haar werk bewonderde.

Ook bestudeerde ze het werk van andere door haar bewonderde kunstenaars zoals Käthe Kollwitz, Berthe Morisot, Matthijs Maris, Odilon Redon, Charley Toorop en Constable. Ze bezocht veel tentoonstellingen en ze kocht graag en veel kunstboeken. Van Van Gogh had ze alle brieven gelezen.

Ze maakte studiereizen naar onder andere Oost-Engeland. Hier stuitte ze bij toeval op het creatieve centrum Flatford Mill in het hart van Dedham Vale aan de oevers van de rivier de Stour, ook wel *Constable Country* genoemd omdat Constable hier werkte – de gebouwen van het creatieve centrum zijn terug te vinden op veel van Constables schilderijen. Dit centrum, temidden van rust en ruimte, bood haar de gelegenheid om haar hand te oefenen in de vrije natuur zonder zich om het directe resultaat te bekommeren. Toch gaf zij in tekeningen en gouaches het karakter van dit typisch Engelse landschap treffend weer. Ook uit de omgeving van Bryrup (Denemarken), waar de familie een zomerhuisje huurde, stammen landschappelijke werken van heldere eenvoud en openheid.

Alsof Turi Braaksma nog niet genoeg ondernam, volgde ze ook nog onderricht bij Stichting De Werkschuit uit Amsterdam, een zandschuit omgebouwd tot werkplaats waar kinderen en hun opvoeders kwamen tekenen, schilderen en boetseren volgens de pedagogische principes van Maria Montessori. In Assen werden deze lessen uitgedragen door Joep Rooduin, die hiervoor met de trein uit Amsterdam kwam. Ook reisde ze naar Amsterdam voor nog meer lessen: zang en klavecimbel en ze volde ook lessen bij de Amsterdamse muziekpedagoog Willem Gehrels. Ze speelde klassiek gitaar, luit, piano en later klavecimbel. Ze maakte roosters, waarop ze haar tijdsbesteding van minuut tot minuut indeelde.

De opleiding bij De Werkschuit resulteerde in creatieve lessen aan buurtkinderen bij haar thuis. Ze leerde hen werken in verschillende technieken: houtskool, pastelkrijt, waterverf en klei. Hun fantasie werd geprikkeld. Ze vertelde haar leerlingen bijvoorbeeld tijdens een les het sprookje *Hans de Stumper* van Andersen met als doel de kinderen op hun eigen wijze dit sprookje te laten verbeelden.

Ook liet ze de kinderen samenwerken aan gezamenlijke werkstukken. Eerst werd er een schets gemaakt van het geheel, dan werd de tekening in delen geknipt, maakte elke leerling zijn deel in het groot, en werden tot slot de delen weer samengevoegd. Dit werkstuk heeft deel

uitgemaakt van een huisvlijttentoonstelling te Assen. Van een oud-leerling is bekend dat Turi's werkwijze voor haar een voorbeeld bleef in haar eigen carrière als onderwijzeres. Het is aannemelijk dat Turi Braaksma voor haar eigen werk geput heeft uit de tekeningen die de kinderen maakten; rond 1970 ontstaan werken die onder andere bevolkt worden door naïef weergegeven mensen, dieren, planten en bloemen.

EEN VLEK EN EEN KRAS

Hoe Turi Braaksma lid is geworden van kunstenaarsvereniging De Ploeg is niet bekend. Johan Dijkstra en Hendrik de Vries kenden haar werk en dat zal zeker een rol gespeeld hebben bij haar toetreding in 1964. In deze periode liet De Ploeg haar behoudende en conservatieve karakter varen en werden er kunstenaars van divers pluimage lid. Over het algemeen bleef de nadruk nog op de figuratieve kunst liggen, maar naast de naturalistische en impressionistische landschappen produceerden leden van De Ploeg nu ook meer geabstraheerde en volledig abstracte werken. Met haar figuratieve, maar niet naturalistische werk paste Turi Braaksma wonderwel in het nieuwe streven naar diversiteit van de kunstkring.

Het lidmaatschap van De Ploeg bracht haar in contact met andere kunstenaars zoals Jan van der Baan, Klaas van Dijk, Hendrik de Vries, en Hil van Calcar. Met hen kon ze iedere week in Pictura in Groningen naar model tekenen en schilderen, waarna lange gesprekken gevoerd werden in De Doelenkelder aan de Grote Markt.

Ook met De Ploeg exposeerde ze regelmatig. In 1993 was ze vertegenwoordigd op de jubileumtentoonstelling *Vrijheid en verscheidenheid* van De Ploeg in Warffum.

Turi Braaksma raakte goed bevriend met Dijkstra, die haar ook op haar atelier in Assen bezocht en aanwijzingen gaf: "Denk om de handen, die moeten wat uitdrukken en moeten niet te klein zijn." Hij leerde haar tekenen met een stokje en Oost-Indische inkt: "Je kunt met alles tekenen." En als ze eens niet wist wat ze wilde schilderen, moest ze maar beginnen met een vlek of zomaar wat krassen, daar zou dan vanzelf een voorstelling uit tevoorschijn komen.

Wellicht dat onder invloed van Dijkstra's aanwijzingen veranderingen van stijl en thematiek in Turi's werk zijn ontstaan. Rond 1970 maken de figuurcomposities met ogenschijnlijk aardse onderwerpen, opgebouwd met vlakken en eenvoudige vormen, plaats voor voorstellingen vol met symboliek. Vaak zijn het fantastische composities waarin het natuurlijke en metafysische gebroederlijk naast elkaar bestaan. Decoratieve en symbolische componenten dringen deze werken binnen. Dit komt niet alleen tot uitdrukking in nieuwe beeldelementen als de naïef geschilderde eenhoorn en de regelmatig terugkerende blauwe vogel, maar ook in de kleuren die opklaren en in de verf die minder vet is opgebracht.

Figuren zijn nu gesitueerd in landschappen die het midden houden tussen droom en werkelijkheid. In haar schilderijen verschijnen vrouwen gekleed in nostalgische lange jurken, met schorten voor en een hoofddoek om het haar gewonden.

Hun gezichten zijn nu eens geïdealiseerd weergegeven, dan weer zijn het uitdrukkingsloze maskers. De figuren hebben geen contact met elkaar, ze kijken weg, lijken in zichzelf gekeerd, de blik naar binnen gericht.

Het kleurgebruik suggereert een idyllisch, zomers landschap dat bekleed is met gestileerde bloemen, planten, en dieren, maar de bomen in de landschappen zijn altijd kaal. De bladerloze takken die Jugendstilachtig door het beeld slingeren, zorgen voor beweging in het beeld en geven een expressief tegenwicht aan de figuren die in hun archaische kledij de tijd tot stilstand lijken te hebben gebracht.

Het zijn raadselachtige, verhalende voorstellingen. Titels, doorgaans markeringen van verwijzing, zijn spaarzaam en slaan zelden terug op de inhoud. Een schilderij uit 1972 met bijvoorbeeld zo'n symbolische uitstraling heet eenvoudigweg *Open ramen*. Een ander schilderij uit die tijd met een vrouw en kind op de voorgrond, met onverwachts een naakt en een paard op de achtergrond in een geïdealiseerd landschap heeft als titel *Buiten*.

Nog een enkele keer worden deze werken geëxposeerd. Recensies van deze groep werken zijn lovend, maar het is geen reden voor Turi Braaksma om meer naar buiten te treden.

Wanneer een ernstige ziekte haar het werken moeilijk maakt, gaat ze teruggetrokken leven en zijn exposities verleden tijd. Pijn in haar handen, knie, schouders en rug belemmeren haar in haar activiteiten. Bovendien leed ze aan depressies. Het schilderen werd fysiek te zwaar en de trap naar de zolder kon ze niet meer op. Met haar man maakte ze nog wel tochtjes om ergens te schetsen.

Ze heeft geschilderd tot 1982; een zeer traumatische gebeurtenis maakte een definitief einde aan haar lust tot werken. Haar laatste levensjaren werden zozeer getekend door deze gebeurtenis dat ze nauwelijks meer sprak en geestelijk volledig ontregeld was. Na het overlijden van haar man in 1992 werd ze verzorgd in een verpleeghuis in Assen.

Het feit dat Turi Braaksma een groot deel van haar leven als kunstenares is blijven werken, getuigt van een niet geringe wilskracht. Toen ze begon was het nauwelijks geaccepteerd dat een vrouw als kunstenares serieus genomen wilde worden. Moeilijke omstandigheden binnen haar eigen gezin waren niet te negeren hindernissen die Turi op weg naar het kunstenaarschap ondervond. Maar het lijkt of ze haar kracht juist hebben versterkt. Ze heeft zich nooit iets gelegen laten liggen aan indertijd heersende stromingen in de beeldende kunst, maar verdiepte juist haar eigen inzichten en ontwikkelde een eigen stijl. Ze had genoeg aan de dingen om haar heen en aan de ervaringen die haar raakten. In psychologische zin kan haar werk geduid worden als intiem, bezonken en beziel. Haar oeuvre heeft gaandeweg een heel individuele kwaliteit gekregen die nog steeds boeit.